

ivo andrić

BİR YAZI USTASI

Zeki Z Kırmızı

2023

©

Sunuş

Doğrusu daha gecikmeden İvo Andrić (1892-1975) toplu okuması yapmam kaçınılmazdı. Bana Sırp-Hırvat yazarın (Dememe bakmayın, şunu anladım ki Avrupa ve Balkan coğrafyasının, ekininin bir bireşimi Ivo Andrić, öyle yerel bir coğrafyaya, geleneğe, birikime sığacak bir yazar değil. Çokekinli bir kaynağa dayandığı için de yerelin kısıtlarını aşabildi ve imparatorlukların seçkin insan birikimlerini bir yapıta dönüştürebildi, yani o bir Avrupa yazarı.) kitapları ilk gençliğimden beri eşlik etti (55-60 yıl boyunca). Ta 60'larda, bugün de göz dolduran ve baskısı süren güzelim çevirileriyle (Yazarın özgün dilinden, yani Sırp-Hırvatçadan olmasa da Hasan Âli Ediz, Tahir Alangu'nun eşsiz çevirileri...) Andrić romanları gözlerimi aldı durdu ve sessizce on yıllar boyu beni izlediler. Bense dediğim gibi erteledim durdum, kim bilir hangi gerekçelerle... Oysa yazarın ve romanlarının öneminin ayırımındaydım, üstelik bir üçüncü dünya yazarı olarak az rastlanır biçimde Nobel'liydi (1961).

İçindekiler

Drina Köprüsü 4

Sonuç 10

Kaynaklar 11

Drina Köprüsü¹

19.yüzyıl sonu, 20. yüzyıl ilk yarısı arasındaki tüm tarihsel çalkantıların doğrudan eylemli tanığı olan, siyasal eğilimlere yine de ıraklığını koruyabilen ve bir tarih çevreni (ufuk) bakışı geliştiren, dolayısıyla iyisi kötüsüyle tüm tarihsel bir olayları ve kişileri kapsamı içine alıp kucaklayan, bunun için kendine özgü sezgili bir kavrayış, anlayış geliştiren Ivo Andriç'in *İkinci Dünya Savaşı* başlarında kaleme aldığı **Drina Köprüsü** ve **Travnik Günlüğü** 1945 yılında yayımlandı.

Tarihi ve kurguyu birbirine karıştırmayan, ikiye katlanmış büyük bir keyifle okuduğum **Drina Köprüsü**² büyük yazınsal yapıt başlığı altına girecek kendine özgü tüm nitelikleri taşıyor. Kısaca bunları saptamakla yetineceğim.

Drina Köprüsü, Yaşar Kemal'in 60'lardan sonra özellikle İnce Memed'lerde olmak üzere büyük romanlarına iyice yerleşen ve destan girişlerini andıran doğa betimlemesiyle açılıyor. Demek ki aslında, yazınsal ilişkilerini bilmiyorum ama Yaşar Kemalimizin Ivo Andriç'e yazınsal bir borcu olsa gerek. Romanın girişindeki şu bölümü okuyup da roman anlayışları, epiği yorumlayış biçimleri çok başka olsa da Yaşar Kemal'i anımsamamak olanaksızdır neredeyse: "*Drina, daha çok sarp dağlar arasındaki dar boğazlarda ya da derin uçurumlar içinde akar. Ancak birkaç yerinde kıyıları geniş vadiler halinde açılır, kâh bir kıyısında, kâh her iki kıyısında insanların yaşamasına ve tarıma elverişli bazen düz, bazen dalgalı ama bereketli ovalar meydana getirir.*" (13) Romanın son tümcesini de verelim bu durumda. Epik iyiden iyiye dağılmış, Birinci Dünya Savaşı insanların tin ve bedenlerini moleküllerine değin parçalamıştır. Yine de *Drina Irmağı* üzerinde köprü sonsuz güzelliğiyle kalacaktır geriye: "*Meydan'a çıkan yokuşta Ali Hoca uzanmış yatıyor, kısa titreyişlerle Allah'a ruhunu teslim ediyordu.*" (349) Ali Hoca köprüyle özdeşleşmiş, kasabanın Müslüman ileri gelenlerinden ve savaşın son kurbanlarından biridir.

*

¹ 2023 yılında yazılmış, gözden geçirilmiştir. Zzk.

²Andriç, Ivo; **Drina Köprüsü** (*Na Drini ćuprija*, 1945), Çev. Hasan Âli Ediz, İletişim Yayınları, Yirmi Yedinci Basım, 2021, İstanbul, 353 s.

İlginç biçimde *Drina Köprüsü*'nde roman kendine uygun bir zaman kavrayışı ya da kurgusu yaratmak yerine zamanı kişileştirip onun dünyaya kanca ya da demir atarak tutunmasını sağlıyor. Zaman romanın içinde kendini yaprak yaprak açan bir gül gibi (bir yönde) geziniyor. Ama soyutlanmış bir tarihsel zaman kavramı ne yazarı ne okuru doyurabilir, bağlayabilirdi. Tek başına bunca çekiciliği sağlamazdı. Zamanın yonttuğu, aşındırdığı varlık ya da nesne, çekirdek imge olarak bir değişmeceye (*metafor*) dönüştürülmeliydi. Aslında bir düzdeğişmedir söz konusu olan. *Vşegrad*'da (Bosna Hersek) *Sava*'nın kolu *Drina Irmağı* üzerindeki *Drina Köprüsü* zamanın dünyaya tutunmasına aracılık edebilirdi ve böylece taş köprü üzerinde bağlantılı dönüşümler, köprü odaklı olarak yüzyılları tarihleyebilir, zamanın üzerine yazabilirdi köprü çevresinde dönen tüm yaşamın öyküsünü. Ama zamanın üzerinde yoğunlaştığı köprü, sanki zaman gölüne atılmış bir taş gibi onu halkalar biçiminde git git büyüyen dalgalarla genişleterek coğrafyayı da (Bosna Hersek, Balkanlar, Avrupa, Osmanlı, Dünya) zamanlamaya (coğrafyanın zamanlaştırılması) aracılık ediyor. Şunu bir an yapının okuru olarak anlıyoruz ki, dünyanın 1516 yılından başlayarak öyküsünü ancak *Drina Köprüsü*³ üzerinden kavrayabilir, okuyabiliriz. Köprü dünyanın bir açılımı, tam buradan (biricik) kavranılışıdır. Yazarın birikimi, donanımı her ne ise zamanı varlığa, varlığı köprüye, köprüyü insana öyle varsıl, karmaşık bir ağ üzerinden iliştiriyor ki bir örümceğin kusursuz ağı gibi köprü de coğrafyasının ve dünyanın kusursuz kaynağına dönüşüyor. 1979 yılında İş Bankası yayınlarından elime geçmiş, sonrasında yitirdiğim ve hayranlıkla okuduğum köprüler üzerine yazılmış bir kitabı⁴ bu sırada anımsadım. Köprü bir tutku konusu olabilecek bir yapı, hatta daha ötesi. İnsan kavrayışının başlangıçlarında yer alan bir büyük değişmedir. Hemen hemen tüm insanlık anlatıları A'dan Z'ye 'köprü' imgesiyle ilişik, bitişik, dolayımıdır. Tinselliğimiz, toplumsallığımız, tarihselliğimiz köprü odaklı, köprüye göre tanımlanmış varsayımlarımızdır (*hipotez*). Bu bağıntıyı kurabilmek için Ivo Andrić gibi yaşama ve düşünme konusunda içarınım (*meditasyon*) deneyimlerinden geçmiş olmak gerekiyor. Dolayısıyla roman, mimarlık açısından ne denli güzel olursa olsun, tarihsel açıdan nice işlevsel olursa olsun aslında yazarın dünya ve üzerinde yaşananları anlamak için çıktığı bir yolculuk gibidir ve bir yolculuk romanıdır da aynı zamanda. Sonsuzca (!) duran bir imgeyle bir yolculuğu, insanlık serüvenini anlatmanın yolu da bir yıldırım çeker (*paratoner*) gibi zamanı kendi üzerine çekip toplayan köprüyü anlatmakla olanaklıdır belki. Burada söz konusu olan çok ayak üzerinde yürüyen bir epik anlayışıdır. Bir kere genelde epiktir anlatı, çünkü ardışık insan öykülerini iz sürerek bağlar. İkincisi, çelişkili biçimde dural (nesne-)epiktir. Çünkü üzerine yazılan, değişmemiş, korunmuş bir varlıkta kalmış izler üzerinden yürütülür. Köprü üzerinde bırakılan izler okundukça zamanda önce geriye sonra ileriye doğru akan bir zaman(sal)-epikle karşılaşırız. Yine de bu iki boyut anlatıyı epik bir anlatıya dönüştürmeye yetmezdi eğer insanların düşünceleri, düşleri, eylemleri zaman sürgüsü üzerinde varlığını hep korumuş, değişmemiş nesne-köprü odaklı konumlanmasaydı. Tüm insanlar ve onların tarihleri zamanın belli, yönlü akışı içinde köprü eksenini üzerinde billurlaşıyor (*kristalizasyon*), herkes kendi yerini köprüye göre tanımlıyor, yazar da insanların köprüyle ilişkilerindeki konumlanış çabasını ve bu çabadaki kalıcılık/geçicilik ikilemini şiirsel imgeye⁵ dönüştürüyor. Duran ve akanın arasında insan anlatısı tüm uyumu, çelişkileri ile çoklu bir epik akış değişmecesini olarak okunmak zorundadır. Her çağın, her insanın ve ilişkilerinin çatışkılı, özel öyküleri böyle büyük bir dokumanın üzerinde simgeler, görsel kabarışlar, kakmalar,

³ Köprü bölgeden devşirilmiş daha sonra Osmanlı sadrazamı olan Sokollu Mehmet Paşa'nın buyruğuyla yaptırılmıştır. Zzk.

⁴ İsmail İşmen; *İnsanlar ve Köprüler* (1972), İş Bankası yayınları, 1972, İstanbul, 506 s., büyük boy.

⁵ **Şiirsel imge** ne demek, anlamı var mı, imge ne zaman ve koşulda şiirsel imge olur, tartışması ayrı bir tartışmadır. Zzk.

anlam soyutlayımları işlevi görür, bir halı üzerindeki simgesel işlemler, bezemeler gibi. Böylece Andriç zamanı, yeri, varlığı ve ortasında insanı daha büyük bir levha üzerine kakmış, resmini çıkarmış olur. Resimden çok da gravür... Çoklu okumalara açık bir gravür. Böylece saygı sunulmuş olur köprüye, köprüye bağlı insanlara ve onların anlatılarına. Romanın çarpıcı güzelliği buralardan kaynaklanır. Benzer bir şeyi 50-60 yıl sonra bir Alman yazar yapar, epiği çoklaşmaya, dallı budaklı bir kapsama zorlar, 20. yüzyılın çağcıl epiğini 21. yüzyıla taşır: Jenny Erpenbeck. Zamanı, tarihi, insanı benzer biçimlerde harmanlar, karışımdan epik bir düzlem oluşturur, onun üzerinde yürünebilir (ama tek yönlü değil), kendimizi olanca büyüklüğümüz ve küçüklüğümüz içre kavramamız olanaklı olur böylelikle. Algımızın ötesi ve berisiyle de ayrıca okuyabileceğimiz kitaplardır böylesi kurgular. Duran şeye karşın akan şeyin eytişmeli kurgusu, hele değişmece kendi üstel fonksiyonlarıyla kendini doğrularken yeniden sapmalarla dönüşüm geçirip sürekli değişmeceler değişmecesine gönderme yaparsa (*ima*) ne olduğunu tam anlayamadan sarıp sarmalanıp yücelme deneyimi yaşadığımızı düşünmemiz hiç de yanlış olmaz okurlar olarak. Şunu düşünelim yeter. İrmakla köprünün ilişkisi nedir? İrmak için köprü nedir ve köprü için ırmak? Bu değişmece kök değişmecelerden biri olmalı. Bu düşüncelerimi göstereyim diye romandan üç alıntıyı arka arkaya vermek istiyorum:

“Ve böylece, gökyüzüyle dağların arasında ırmağın üstünde uzanan Kapia’da, birbiri ardı sıra gelip geçen kuşaklar, Drina’nın uğultulu sularının götürdüğü şeylere fazla üzülmemeyi öğreniyorlardı.

Farkında olmadan küçük kasabanın felsefesini de orada öğrenmiş oluyorlardı. Hayat anlaşılmasa bir mucizedir, boyuna harcanır, erir, buna rağmen yine dayanır, sürüp gider. Tıpkı Drina’nın üstündeki köprü gibi.” (87)

“Böylece, köprünün yanında kuşaklar, birbirlerini kovalayıp geçiyor, sonra köprü, insanoğlunun kaprisleriyle, gelip geçici ihtiyaçlarından doğan izleri, bir toz gibi üzerinden silkip atıyor ve yine değişmez, değiştirilemez biçimiyle hep aynı olarak kalıyordu.” (100)

“Hayat kırıklaşıyor, dağılıp dökülüyordu. Bugünkü kuşaklar daha çok hayatla değil de, hayat üzerine görüşleriyle meşguldü. Bu anlaşılmasa saçma bir şeydi ama böyle idi. Onun için de hayat değerini kaybediyor...kelimelerle harcanıp gidiyordu. Lotika bunu açıkça görüyor ve her adımda da hissediordu.” (284)

*

Yeri ve sırası gelmişken Ivo Andriç’in yapıtını büyülü kılan bir başka yanına da değinmeden geçmeyelim. Canlandırma (*animizm*) ve ortak tınle(ştir)me (*unanimizm*) gücü... Toplum ya da köprü kişileştirilmekte, bir kişi gibi davranmakta ve böyle de betimlenmektedir. *“Evet... Dünya büyük... Dünya kocamandı. Gündüzleri de Vişegrad vadisi sıcaktan tutuştuğu, tarlaları kaplayan buğdayların sıcaktan çatlayışı bile duyulduğu, köprü ile siyah tepelerin kapattığı şehir, yeşil suların çevresinde bembeyaz yayıldığı zaman da böyle idi. Ama geceleri, hele geceleri... Gökler tekrar canlanıp tutuştuğu zamandır ki insan, dünyanın o eşsiz gücünü ve sonsuzluğunu daha iyi duyar, kendini bu sonsuzluk içinde kaybeder... Artık ne benliğinin, ne nereye gittiğinin, ne yapacağıının ya da ne yapmak istediğinin farkındadır. Ve yalnız orada, uzun zaman huzur içinde, gerçekten huzur içinde yaşanır. Orada ömrünüz boyunca sizi bağlayan...verilmiş ağır sözler yoktur. Öldürücü vaatler, içinden çıkılamayacak durumlar yoktur... Ölümünden başka çıkar yolu olmayan kısa vadeli verilmiş sözler,*

sonunda ya ölüme ya utanç götüren o insafsızca akan zaman yoktur. Evet o...verilen bir sözün bir daha hiç değişmediği gündür... Adsız ve dilsizdir.” (116) Aslında en genel bağlamdan çekirdek bağlama ve de tersi yönde, katlanma ve açılma yöntemi, ikinci özelliği (ortak tinleştirme) derin altyapıda kaçınılmaz kılıyor. İç içe bağlamlar, genel kümeden alt, içkin kümelere geçişler, kapsar kümenin (evren? zaman?) yazgısına bağlar tüm alt bileşenleri, ister küme ister tek öge olsunlar. Ortak tin(şti)rme buradan kaynaklanır ve sayısız tarihsel çatışmaya, olguya karşın genel yazgı egemenliğini sürdürür, her şeyi kardeş kılar (Varlık kardeşliği...) ya da bundan kökenlenen duygular... Bu noktada Federico Fellini'nin **Amarcord** (1973) adlı yapıtını anımsamadan geçemiyoruz. Sapmalarını da içeren genel zorunluluk evreni seçeneksizce böyle biçimlemiştir varoluşu ve *Drina Köprüsü* üzerinde karınca ya da insan sürüleri için öykünün genel biçimbirimi (kalıp) değişmez. Ama aynı ortak yazgıdaşıllıktan gelen derin duyu canlıyı cansızdan ayıramayan eşik atlamalarına, sınır aşımalarına, arklanmalara da neden olur. Canlı olan, yaşayan ve yaşatan şey (tin) bazen köprü bazen köprü korkuluğu üzerinde yürüyen bir (sarhoş) insandır. Kasabadır ama kasaba da içinde yaşayan çok değişik insanlarından ayrı bir varoluştan yoksundur. Roman bu bağıntıyı, örgüyü öyle sıkı kurgular ki taş, ağaç, su, köprü, insan tümü aynı bağlamın eşdeğer öğelerine dönüşür. “*Kapiya'nın bu değişik ve eşsiz güzelliğini, hiçbir zaman yaz gecesinin bu saatinde olduğu kadar kuvvetli duyamazsınız... İnsan sanki, sihirli bir asma salıncakta gibidir. Karaları aşar, sularda yüzer... Uzayda uçar... Ama yine de kasabasına, bahçesiyle, meyvelikleriyle, erikleriyle beyaz evine sımsıkı bağlı kalır.*” (103) Böylesi bir bilinç günümüzde çok etkili bir bilimsel anlatıya da yol vermekte, küresel çevre kaygılarıyla yazgı birliğine değişik sıkıdüzenler (*disiplin*) ve anlatılar üzerinden vurgu yapılmaktadır. Geçmişin, geride kaldığı düşünülen örgenselci (*organizmacı*) görüşleri bir tür geriye dönüyor gibi. En azından bu yaklaşımın aktörel (*etik*) gerekçesi olduğunu, bir tutum, siyaset olarak bile haklı olabileceğini düşünmemiz yeter.

Daha birçok özelliği üzerine durulabilir romanın. Yazarın tutumu, geleneksel anlatıcılıktan gocunmayan alçakgönüllü bilge anlatıcılığı, sınırlarını esnek tutarak kapsama alanını sürekli genişletmesi, insanlara ve olaylara yaklaşımındaki anlayışlılık, yargılamama, doğru betimleme ve dürüstlük tutumu, tarihsel önyargıları eleme yönündeki hoşgörüsü ve tarihsel zorunluluk bilinci, ayrıntı-bütün ilişkisi konusundaki eşsiz yazınsal becerisi (Bu konuda, Pudovkin, Vertov, vb. Sovyet sinema deneyimine epeyce şey borçlu olmalı.), sindirilmiş ama yeniden yorumladığı klasizmi, süreci önüne katıp birlikte sürüklenme konusundaki uygulamı bilinci, vb. özellikleri üzerinde ayrı ayrı durulacak, çözümlenecek konular. Örneğin Lev N. Tolstoy'u anıştırıracasına güçlü insan betimlemeleri genel varlık saygısının ve yaşama sevincinin anıtsal kanıtı gibi okuru çarpar. Betimlenen varlık ya da kişinin aslında ne olduğundan bağımsız gizilgücüne saygı duruşu gibi okunmalı bu satırlar ve yazar kimdir, tartışmasının önemli bir tezi gibi görünürler. İki örnek veriyorum aşağıda:

“*Uzun boylu, çok güçlü bir adamdı. Fazla kültürlü olmamakla birlikte, büyük bir kalbi, duru bir muhakemesi, yiğit bir ruhu vardı. Gülümseyişi, karşısındakini hemen yumuşatır, ona sükûnet ve hayat verirdi. Kuvvetli, yüksek kalpli, hem kendisi hem çevresiyle barış içinde yaşayan bir insanın o anlaşılmaz tebessümüydü bu! İri yeşil gözleri bazen kısılır, altın kıvılcımlar saçan bir çizgi haline gelirdi. İhtiyarlığında bile böyle kalmıştı. Tilki derisinden uzun bir kürk giyiyordu. Yüzü, yılların pek az ağarttığı, göğsüne kadar inen kızıl bir sakalla çevrilmişti. Başındaki yüksek rahip şapkasının altından kocaman bir topuz görünüyordu. Köprüden, kendine özgü vakarlı bir geçişi vardı. Sanki köprüye yaslanmış olan bu kasabanın ve bütün bu dağlık ülkenin, 50*

yıldan beri değil de çok eskilerden, çeşitli tapınaklarla çeşitli dinlerin henüz dünyayı ayırmadığı, tufandan önceki zamanlardan beri ruhani şefiymiş gibi.” (134)

“O zaman küçük pencerenin önüne gider, alt katın havasından büsbütün başka olan ırmağın serin havasını ciğerine çeker ve gözleri, bütün ufku kaplayan zarif ve güçlü taş kemerin altında hızla akan suya dalar. İster günün bol ışığında, ister güneş doğarken ya da batarken, ister kışın donuk ay ışığında, ister yıldızların tatlı aydınlığında olsun, kemer hep aynı kemerd! İki yanı birbirine doğru kıvrılır, sivri bir kubbe ile birleşir, kusursuz ve sarsılmaz bir denge ile birbirine dayanırdı. Yıllar geçtikçe bu kemer, biricik bildik ufku olmuştu. Bu kemer, bu iki cepheli Yahudi kadınının, serinlemek ve dinlenmek istediği zaman, daima bir başına çözmeye alıştığı kişisel ya da ailevi işleri bir çıkmaza girdiği zaman, dertlerinin sessiz bir tanığı oluyordu.” (194)

Öte yandan dil, oyun (dans) ve halkbilimi arasındaki dönüşken özdeşlik de yapıtın büyüünün bir parçası olarak anımsanmalı. Dünya tutkusu bir halk, birlikte yaşama biçimleri, söyleşim yollarıyla yakından ilişkilidir: “Oysa içinde genç kızdan çok delikanlı bulunan bu kısa kolo çok canlı ve neşeliydi. Tıpkı havada dönen bir kement gibi uçuyordu. Çevresindeki her şey, onunla birlikte dönüyor, dalgalanıyordu. Müziğin temposuna uyan hava... ağaçların sık dalları, yaz bulutları, her iki ırmağın duru suları, hatta ayaklarının altındaki toprak bile... Onlara vücutlarının hareketini bir ahenge uydurmak kalıyordu.” (307)

*

Şimdilik ayrıntılı bir çözümlenmeye girmeyerek işbu okumamı tadında bırakma yanlısıyım. Ve elbette sürececek Andriç okumam, **Travnik Günlüğü** (1945), vb. ile...

AÇIKLAMA

Çalışma sürmektedir, yeni bölümler eklendikçe güncellenecektir.

ZZK

Sonuç

KAYNAKLAR

- Andriç, Ivo; **Drina Köprüsü** (*Na Drini ćuprija, 1945*), Çev. Hasan Âli Ediz, İletişim Yayınları, Yirmi Yedinci Basım, 2021, İstanbul, 353 s.